

A NYUGDÍJASOK ÉS A FOGYASZTÓIÁR-INDEX

KERÉKGYÁRTÓ GYÖRGYNÉ – SZABÓ ÉVA

A népesség demográfiai öregedésével, a népességszám csökkenésével párhuzamosan nő a nyugdíjasok száma. A 90-es évtizedben jelentős mértékű volt a nyugdíjak értékvesztése, a havi átlagos ellátás reálértéke 2001-ben 16 százalékkal volt alacsonyabb, mint 1990-ben.

Kormányrendelet alapján a Központi Statisztikai Hivatal 2002 januárjától külön nyugdíjas fogyasztóiár-indexet számít és publikál. Az általános és a nyugdíjasokra számított fogyasztóiár-index eltérésének alapja a fogyasztási szerkezetben levő különbség. Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy a kétféle index között viszonylag kicsi az eltérés és iránya is változó. A nyugdíjasokra számított index előállítására néhány további módszertani dilemmát is (súlyadatok részletezettsége, az árfeleltérési helyek, a reprezentánsok megválasztása) felvet, amelyekkel célszerű külön is foglalkozni.

TÁRGYSZÓ: Időskorúak. Nyugdíj. Fogyasztóiár-index.

Világjelenség, de elsősorban a fejlett (különösen az európai) országokra jellemző a népesség demográfiai öregedése, ami az időskorúak arányának növekedését, a fiatalok arányának csökkenését, illetve a népesség átlag vagy medián életkorának az emelkedését jelenti. A népesség korstruktúrájának ilyen irányú változása a születéskor várható átlagos élettartam növekedésével és a születési arányszámok csökkenésével, illetve azok alacsony színvonalával van összefüggésben. Míg rövid távon a kiinduló állapot, a jelen a domináns tényező, addig hosszú távon a demográfiai folyamatok intenzitása, a születési és halálozási arányszámok alakulása a meghatározó. A népesség korösszetételében az öregedés olyan demográfiai probléma, amelynek társadalmi és gazdasági következményei igen jelentősek. Minőségileg új szakasz a népesség aktivitásában, erőteljes hatást gyakorol a foglalkoztatás színvonalára, a munkaerő mobilitására, befolyásolja a fogyasztás volumenét és szerkezetét, a tőkefelhalmozást és a befektetéseket, a műszaki fejlődést, a társadalombiztosítás működtetését és költségeit stb. Az idősek számának és arányának növekedése növeli az orvosi ellátással, a szociális gondoskodással kapcsolatos igényeket, továbbá a nyugdíjkiadásokat.

A nyugdíjasok arányának, összetételének, illetve helyzetének alakulása szerteágazó társadalom- és gazdaságpolitikai kérdést érint, mindenütt a világon elméleti kutatók és gyakorlati szakemberek foglalkoznak ezekkel a témakörökkel. A nyugdíjasok a népességben belül elsősorban a gazdasági aktivitás, az életforma, a jövedelem nagysága, a fogyasztás mennyisége és összetétele szempontjából sajátos élethelyzetű réteget alkotnak

és ennek megfelelően külön csoportként, rétegeként jelennek meg a különböző elemzésekben is.

Magyarországon is jellemző a társadalom öregedése és ezt a folyamatot az utóbbi években a születések számának, illetve a népesség számának jelentős csökkenése kíséri. Ezt szemléltetik az 1. tábla adatai.

1. tábla

A népességöregedés folyamatának demográfiai jellemzői

Év (az időszak végén)	A népesség száma		0–14 évesek	65 évesnél idősebbek	Öregedési index
	ezer fő	index: 1960=100,0	aránya		
		százalék			
1960	9 961	100,0	25,4	8,9	35
1970	10 322	103,6	21,1	11,5	54
1980	10 709	107,5	21,8	13,5	62
1990	10 375	104,2	20,5	13,2	64
2000	10 222	102,6	16,9	15,0	89
2001	10 200	102,4	16,6	15,2	92
2002	10 175	102,1	16,3	15,3	94

1960 és 2002 között a népesség korösszetétele erőteljesen megváltozott. A gyermekek aránya a népességen belül 9,1 százalékponttal csökkent, az idősek aránya pedig 6,4 százalékponttal növekedett, következésképpen az öregedési index (ún. szenilitási arány), amely az időskorúak számát a gyermekek számához viszonyítja rendkívül nagymértékű növekedést mutatott. A száz gyermekre jutó időskorúak száma az 1960. évi 35-ről 2002-re 2,7-szeresére, 94-re emelkedett.

Az elmúlt évtizedben a nyugdíjasok aránya a népességen belül rendkívül gyors növekedést mutatott. 1990-ben a népesség 24,3 százaléka (2520 ezer fő), 2001-ben pedig már 30,3 százaléka (3004,0 ezer fő) tartozott a nyugdíjasok, illetve a nyugdíjszerű ellátásban részesülők csoportjába. Ebben a periódusban az ún. rendszerfüggőségi ráta (a nyugdíjasok, illetve a nyugdíjszerű ellátásban részesülők száma/aktív keresők száma), amely a nyugdíjak finanszírozása szempontjából fontos, közvetlen jellemző, az 1990. évi 0,542-ről 2000-re 0,825-re emelkedett. Az aktív keresők aránya a teljes népességen belül ebben a periódusban 44,8 százalékról 36,7 százalékra csökkent, tehát 8,1 százalékponttal lett alacsonyabb. Ebben a folyamatban jelentős hatása volt a rendszerváltozásnak, a gazdaság szerkezetének átalakulása következtében végbemenő nagyszámú előnyugdíjazásnak.

A nyugdíjasok összetétele

A nyugdíjasok a népességen belül külön réteget alkotnak, de e réteg messze nem tekinthető homogénnek, ezen belül az egyes csoportok, illetve egyének nagyon sok vonatkozásban különböznek egymástól, eltérő helyzetben vannak. Az ellátás formáját tekintve 2001 januárjában a nyugdíjas és a nyugdíjszerű ellátásban részesülők 79 százaléka kapott saját jogon nyugdíjat (65 százalék öregségi és öregségi jellegű nyugdíjat, 14 százalék pe-

dig korhatár alatti rokkant nyugdíjat), hozzátartozói jogon, illetve árvaellátás keretében 10 százalék, egyéb jogcímen 11 százalék részesült valamilyen nyugdíjszerű ellátásban. Az ellátás formája természetesen összefügg az egy főre jutó ellátás összegével, ami az egyes ellátási formákra nézve ugyancsak átlagos érték. A saját jogú nyugdíjak átlaga 39 380 forint volt, a hozzátartozói nyugdíjak átlaga 27 802 forint, az árvaellátás átlaga pedig 20 694 forint volt 2001 januárjában.

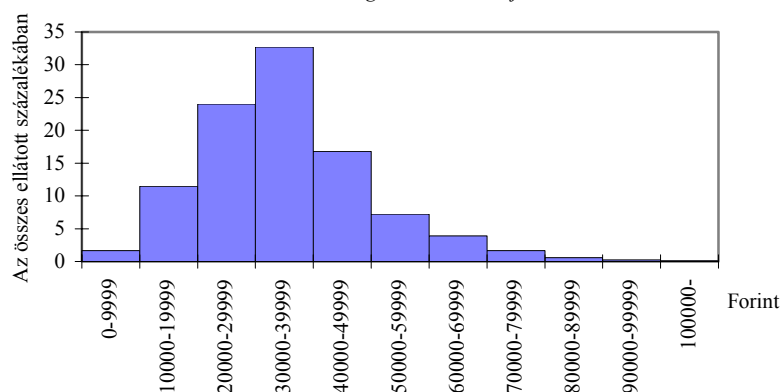
A nemek szerinti összetétel jelentős egyenlenséget mutat. A nyugdíjasokon és a nyugdíjszerű ellátásban részesülőkön belül 60,6 százalék volt a nők aránya, ami elsősorban a nők magasabb várható élettartamából, továbbá a férfiak korábbi időszakokra jellemző magasabb nyugdíjkorhatárából következik. A nők átlagos nyugdíja lényegesen alacsonyabb, mint a férfiaké, ami a rövidebb szolgálati idejükkel és alacsonyabb keresetükkel magyarázható. A férfiak és nők havi átlagnyugdíja közötti különbség 6631 forint volt 2001 januárjában.

2. tábla

A nyugdíjban és nyugdíjszerű ellátásban részesülők százalékos megoszlása 2001 januárjában a havi ellátás összege szerint

Havi ellátás összege (forint)	62 évesek és idősebbek	Összes ellátott
–9 999	1,62	1,68
10 000–19 999	3,20	11,45
20 000–29 999	19,43	24,01
30 000–39 999	39,22	32,70
40 000–49 999	20,64	16,80
50 000–59 999	8,20	7,21
60 000–69 999	4,50	3,89
70 000–79 999	1,95	1,65
80 000–89 999	0,80	0,60
90 000–99 999	0,31	0,22
100 000–	0,13	0,09
<i>Összesen</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>

1. ábra. A nyugdíjban és nyugdíjszerű ellátásban részesülők megoszlása a havi ellátás összege szerint, 2001. január



A nyugdíjasok és a nyugdíjszerű ellátásokban levők korösszetételét a változó, és nemenként különböző nyugdíjkorhatár mellett a munkaerő-piaci helyzet, a kényszerű korai nyugdíjazások nagyban formálták. 2001 januárjában a 62 év alattiak aránya a férfiak körében 40 százalék, a nők körében 36,8 százalék volt. A férfiak között lényegesen gyakoribb a korhatár alatti rokkant nyugdíjas, ami természetesen egészségi állapotukkal függ össze. A nők körében nagyobb arányt képviselnek az idősek, a 77 évesnél öregebbek aránya 19,0 százalék, a férfiak között viszont, a születéskor alacsonyabb várható élettartam miatt, e korcsoport aránya 14,1 százalék.

A nyugdíj-megállapítás degresszív módja következtében a nyugdíjasok jövedelmében mutatkozó különbségek kisebbek, mint a társadalom egészére jellemző jövedelem-egyenlőtlenség. A nyugdíjak eloszlása a bérek, jövedelmek eloszlásához hasonlóan ugyancsak balra ferdült eloszlás, de lényegesen mérsékeltebb differenciáltságot mutat. Az összes ellátott 87 százalékának, a 62 évesek és idősebbek 84 százalékának nem haladja meg az 50 ezer forintot a havi nyugdíja. A relatív szórás, vagyis az egyes nyugdíjasok havi ellátásának összege az összes ellátott esetében 42 százalékkal, a 62 évesek és idősebbek esetében 36 százalékkal tér el az átlagos összegtől.

A nyugdíjak értékének megőrzése

A nyugdíjak színvonalát a nyugdíjban, illetve a nyugdíjszerű ellátásban részesülők összességére, illetve az ellátás fajtája szerinti bontásban az egyéni nyugdíjak átlagával szokás jellemezni. A nyugdíjasok helyzetének változásával kapcsolatos releváns kérdés a nyugdíjak értékmegőrzése, illetve értékvesztése, továbbá az értékvesztés kompenzációs mechanizmusa. A nyugdíjak értékvesztését a gyakorlatban általában két szempont szerint szokták vizsgálni: a relatív és reál értékvesztés, értékmegőrzés oldaláról. A relatív értékvesztés – értékmegőrzés vizsgálata arra irányul, hogy a nyugdíjak emelkedése mennyire követi a keresetek növekedését. Ebben az összehasonlításban az az elv tükröződik, hogy a nyugdíjaknak a keresetekkel lépést kell tartaniuk. MÉRŐSZÁMA az átlagnyugdíjnak az átlagos nettó keresethez való arányát fejezi ki. Az egy nyugdíjas, illetve nyugdíjszerű ellátásban részesülőre jutó havi nettó összeg a nettó nominális keresethez viszonyítva 1990-ben 66,1 százalékot, 2000-ben viszont 7 százalékponttal alacsonyabb szintet, 59,1 százalékot mutatott.

A reál értékvesztés – értékmegőrzés vizsgálata a nyugdíjak alakulását az árak változásához viszonyítja. Arra ad választ, hogy a nyugdíjak mennyire tartottak lépést a fogyasztói árakkal, azaz mennyire őrizték meg a vásárlóerejüket, reálértéküket. Statisztikai jellemzése az átlagnyugdíjak indexének és a fogyasztóiár-indexnek az egymás mellé állításával, összehasonlításával történik. Ezzel analóg eljárás, ha a tényleges nyugdíjakat viszonyítjuk a fogyasztóiár-változás szintjére hozott átlagnyugdíjakhoz. Az egy nyugdíjban, illetve nyugdíjszerű ellátásban részesülőre jutó havi összeg a 2001/1990 összehasonlításban 574,2 százalékot, viszont a fogyasztóiár-index 682,8 százalékot mutatott, tehát az ellátás reálértéke mintegy 16 százalékkal lett alacsonyabb. Ezzel kapcsolatban azonban utalnunk kell egy nem elhanyagolható statisztikai problémára. A gyakorlatban a nyugdíjak értékvesztésének, értékmegőrzésének számításához felhasznált átlagnyugdíjak változása (I index) statisztikailag összehatásindex, így ezekben az indexekben a nyugdíjasokon belüli összetétel-változás hatása (I' index hatása) is tükröződik. Például, ha a nyugdíjas

állományon belül az újonnan belépők átlagos nyugdíja magasabb vagy alacsonyabb, mint a kikerülő állományé volt, illetve a magasabb nyugdíjjal rendelkező saját jogú nyugdíjasok aránya változik a hozzátartozói nyugellátásban részesülőkhez képest, akkor ez az összetétel-változás önmagában is hat az átlagos nyugdíjak indexére, ami torzítja a valós értékvesztés nagyságát. E célra tehát a nyugdíjak részhatásindexét (I' a nyugdíjak változásának átlagos változását mutató indexet) kellene számítani, ami az előzőnél minden bizonnyal nagyobb mérvű értékvesztést számszerűsítene.

A folyamatos nyugdíjemelés mértékének a meghatározásához, a nyugdíjasok helyzete változásának a vizsgálatához az egyik kulcs mérőszám maga a fogyasztóiár-index. Az e célra felhasználható fogyasztóiár-index pedig akkor megfelelő, ha jól tükrözi a nyugdíjas réteg fogyasztói kosarának árváltozását.

Fogyasztóiár-index

A fogyasztóiár-index a Központi Statisztikai Hivatal egyik leggyakrabban hivatkozott, legtöbb észrevételnek kitett mutatószáma, s egyben az infláció legáltalánosabban használt mérőszáma. E mutatóval mérik a lakosság (a háztartások) által vásárolt termékek és igénybe vett szolgáltatások fogyasztói árainak átlagos változását, röviden a fogyasztói árszínvonal változását. Tartalmi köre tehát a vásárolt fogyasztás (speciális kivétel ebből a szempontból a nemzetközi gyakorlatban „imputált lakbér”-nek nevezett tétel, amivel a tulajdonos által lakott lakások használatát – kvázi fogyasztását – veszik figyelembe). Nem öleli fel a saját termelésből származó fogyasztást, az oktatás, és az egészségügyi ellátás ingyenes formáit, viszont részét képezik a fizetett tandíj, az iskolai ebédbefizetés és hasonló kiadások. A háztartások a fogyasztáson kívül termelési (kertműveléshez, állattartáshoz, iparüzéshez anyagokat, eszközöket) és beruházási célra (lakást, lakás- és üdülőépítéshez anyagokat, üzemi épületet és gépeket stb.) is vásárolnak, ezek a javak ugyanakkor nem tartoznak a fogyasztóiár-index körébe.

Mérése a termékek és szolgáltatások reprezentánsaiból összeállított fogyasztói kosár alapján történik, hónapról hónapra figyelemmel kísérve az árváltozásokat.

A *reprezentánsok* a legfőbb használati tulajdonságokkal, legfontosabb minőségi jellemzőkkel körülhatárolt termék-, illetve szolgáltatásfélések.

A *reprezentánsok árait* a KSH területi igazgatóságainak dolgozói havonta felírják az ország különböző településein működő üzletekben, szolgáltatóhelyeken, piacokon (ezek az ún. felíróhelyek). Követelmény, hogy az árindex az adott havi valóságos kínálatot tükrözze, ezért a felírás napján ténylegesen kapható, a reprezentáns definíciójában körülhatárolt és az összeíró által konkretizált áruk árait írják fel. Cél továbbá, hogy az index fejezze ki a tényleges keresletet, ezért az olyan reprezentánsok esetében, amelyekben belül különböző választékelemek találhatók, az adott helyen leginkább keresett áru árát jegyzik fel. Ugyanakkor az adott tételek minőségi összehasonlíthatósága érdekében 1992-től az egyes konkrét felíróhelyeken az árösszeírók, lehetőség szerint folyamatosan, ugyanannak a választékelemnek az árát írják fel, amelyikkel a felírást elkezdték.

Minden megyében feljegyzik a reprezentáns árát mégpedig több felíróhelyen, így havonta reprezentánsokként 35–150, összesen mintegy százezer ár gyűlik össze az árindex-számításhoz. A felírt árak számának stabilitását – amely az átlagárból számított egyedi árindexek esetében feltétlenül szükséges – biztosítja, hogy az árösszeírás esetleges meg-

hiúsulását, az árfelírásból hiányzó árat az Európai Unió tagországi számára kötelezően előírt módszernek megfelelően imputálják. Egy-egy reprezentáns (országos) *havi árát* a reprezentánsról a hónap során az országos mintában összegyűjtött valamennyi ár egyszerű számtani átlaga adja. Van néhány reprezentáns, főként a szolgáltatások között (például a postai díjak, telefontarifák), amelyek árait központi nyilvántartások alapján rögzítik. Így járnak el a gyógyszerek, gyógyászati segédeszközök ármegefigyelésénél is, s ezeknél a termékeknél is a lakosság által ténylegesen kifizetett összeget veszik számba. A reprezentáns tárgyhavi és bázishavi árának hányadosa a *reprezentáns egyedi árindexe*.

A fogyasztóiár-statisztika jelenleg mintegy 1100 reprezentáns (árucikk és szolgáltatás) megfigyelésén alapul. A fogyasztói kosár 156 árucsoportból (alapsor) tevődik össze, amelyek eltérő súlyt képviselnek a fogyasztásban. Ahhoz, hogy a megfigyelt árakból kiszámítható árindexek helyesen jelezzék az árváltozások hatását a lakossági kiadásokra, szükség van azok fogyasztásban elfoglalt szerepének, súlyának ismeretére. A termék- és szolgáltatáscsoportokhoz tartozó súlysámok a nemzetgazdasági elszámolások adataiból származnak, összhangba hozva azokat a háztartás-statisztikai felmérések eredményeivel.

Egy-egy csoporton belül a reprezentánsok részben becsült arányok szerint, részben pedig azonos súllyal szerepelnek. A csoportok súlyváltása évenként történik, a gyakorlati lehetőségeknek megfelelően az előző évet megelőző év lakossági fogyasztása alapján, vagyis a súlyok 2003-ban a 2001. évi fogyasztási szerkezetnek megfelelőek és minden hónapban azonosak.

Az 1100 reprezentáns mindegyike a 156 fogyasztási csoport (alapsor) valamelyikébe tartozik. Az egyes reprezentánsok egyedi árindexeit a tárgyhavi és a bázishavi átlagos árak alapján számítják ki. A legrészletesebb fogyasztási csoportok árindexét a hozzájuk tartozó reprezentánsok egyedi árindexeinek súlyozott (illetve néhány esetben súlyozatlan) számtani átlagaként határozzák meg.

A 156 csoportból a fogyasztási főcsoportok, valamint a teljes fogyasztás árindexe:

$$I_p = \frac{\sum w_i P_i}{\sum w_i} \text{ (Laspeyres-típusú árindex),}$$

ahol

w_i – az i -edik fogyasztási csoport százalékos aránya a teljes fogyasztásból,
 P_i – az i -edik fogyasztási csoport árindexe.

A fogyasztóiár-indexet minden hónapban *három bázishoz* viszonyítva állítják össze: 1. az előző év decemberéhez; 2. a közvetlenül megelőző hónaphoz; 3. az előző év azonos hónapjához.

1. Az előző év decemberéhez viszonyító index az év során a tárgyhónappal bezárólag bekövetkezett árváltozások összességéről ad számot. Inflációs időszakban ez hónapról hónapra növekvő mértéket mutat, hiszen a tárgyhavi árnövekedés mindig ráakódik a már addig bekövetkezetteknek.

2. A közvetlenül előző hónaphoz viszonyító indexben az árszínvonal egy hónap alatti változása, az infláció tárgyhavi üteme tükröződik; képet ad az ütem nagyságáról és arról, hogy az ütem hónapról hónapra milyen tendenciát mutat, tehát hogy az infláció gyorsuló, avagy lassuló-e.

3. Az előző év azonos hónapjához mérő index a 12 hónap alatti árváltozásokat összegzi, vagyis hosszabb időtávon érzékelteti az áralakulást.

A KSH számításaiban az előző év decemberéhez mérő indexek az alapindexek. A közvetlenül megelőző hónaphoz és az előző év azonos hónapjához viszonyító indexeket ezekből az alapindexekből származtatják.

Rétegarindexek

A fogyasztóiár-indexben tükröződő árváltozások a lakosság különböző csoportjait jövedelmük nagysága, fogyasztási szokásaik, fogyasztási szerkezetük eltérései miatt nem egyformán érintik, jelentős különbségek is adódhatnak köztük, főleg magasabb inflációs időszakban. E különbségek kimutatása főleg azon lakosságcsoportok számára fontos, amelyek a leghátrányosabb helyzetben vannak, mivel az infláció az ő életükre hat amúgy is a legjelentősebben.

A KSH több évtizedes gyakorlata, hogy az általános fogyasztóiár-index mellett számol és publikál rétegarindexeket. A nyolcvanas évekig a társadalmiosztály-tagozódás szerinti indexek (a munkásosztály, parasztság, a szellemi foglalkozásúak árindexei) domináltak, de különböző családtípusok (az aktívak körében az eltartott gyermekek száma, az inaktívak körében a háztartás létszáma szerint meghatározva) és a jövedelem nagysága szerint képzett rétegarindexeket is számított a KSH. Ezek a rétegarindexek, mint az általános fogyasztóiár-index is, az alapsorok árindexeinek súlyozott átlagai.

A rétegarindexek képzése a korábbi és a jelenlegi hazai gyakorlatban tehát kizárólag súlykérdést jelentett, mivel az ár tekintetében nem került szóba a rétegenkénti ármegfigyelés. A rétegarindexek tehát csak akkor különböznek, ha rétegenként különbözik a fogyasztás szerkezete, azaz a súlyszerkezet. A kérdés tehát az, hogy milyen mélységben részletezett súlyadatokhoz lehetett hozzájutni.

A hazai gyakorlatban a súlyok rétegenként nem a reprezentánsok, hanem az alapsorok szintjén differenciáltak: minden alapsornak csak egyetlen árindexe és rétegenként eltérő súlyadata van. Ebből következően, ha az egyes rétegekhez tartozó fogyasztási arányok a nagyobb fogyasztási csoportok szintjén nem nagyon térnek el egymástól, a rétegarindexek között sem várható jelentős eltérés.

A fogyasztóiár-statisztika 1991. évi megújítása során a háztartás-statisztikai lehetőségek jobb kihasználásával és néhány háztartás-statisztikai árucsoport szétbontásával (más adatforrásokra támaszkodó becslés segítségével) a KSH az alapsorok számát 170-re növelte. A 170 csoport országos indexei mellé rétegenként eltérő súlyok kerültek, ami a korábbiakhoz képest jobban megalapozott rétegarindexeket eredményezett. A fogyasztóiárindex-számítás megújítása kapcsán felmerült, hogy a rétegarindex-súlyok már reprezentánsszinten legyenek különbözők. A nehézség az, hogy az adatforrás, azaz a háztartásstatisztika és az azt kiegészítő becslések csak az alapsorok szerinti részletezettséget biztosították.

A nyugdíjasok fogyasztóiár-indexe

A társadalomban, elsősorban a nyugdíjasok, illetve érdekképviselőik részéről folyamatosan felmerülő, bizonyos időszakokban felerősödő igényként jelentkezett, hogy készüljön külön a nyugdíjasokra vonatkozó fogyasztóiár-index. Szükségességét azzal indokolják, hogy a nyugdíjak reálértéke csökken, a nyugdíjak emelésénél, az inflációs hatás

kompenzálásánál nem megfelelően veszik figyelembe a nyugdíjasok megélhetési költségeinek emelkedését. Az ún. nyugdíjas árindexre vonatkozó igény természetesen a nyugdíjasok számának, illetve számarányának az elmúlt évtizedekben tapasztalható növekedésével is összefügg.

Az inaktív (az aktív kereső nélküli) háztartásokra meghatározott fogyasztóiár-index elméletileg lényegében jól közelítheti a nyugdíjasokra értelmezhető fogyasztóiár-színvonal emelkedését, mivel teljes egészében felöleli a nyugdíjas háztartásokat, viszont ebben a csoportban szerepelnek az egyéb inaktív háztartások (ahol a háztartásban nincs nyugdíjas) is. Ez utóbbi csoportba tartozók jövedelmi helyzetük tekintetében többségükben az alacsony jövedelműek kategóriájába tartoznak. Mivel magyarázható tehát, hogy az inaktív háztartásokra számított fogyasztóiár-index mellett újra és újra felmerült a nyugdíjas index szükségessége? Ennek több oka is lehet, közülük az alábbiakat emeljük ki:

- a megélhetési költségek emelkedésében a volumen-, a minőség- és az árváltozás hatása összerosódik;
- az index átlagos árszínvonal-változást tükröz, az egyes nyugdíjas családokra vonatkozó árszínvonal-emelkedés szóródik, a jövedelmi helyzet, a fogyasztási szokás és szerkezet, a családlétszám és -összetétel szerint az egyes családokra érvényes fogyasztóiár-index jelentős eltérést mutat;
- csalódást keltett, hogy az inaktív háztartásokra számított index (különösen hosszabb időtávon) nem különbözött jelentősebb mértékben az általános fogyasztóiár-indextől;
- a társadalom egészében végbemenő jövedelmi és vagyoni különbségek növekedése;
- a rétegindexekkel foglalkozó szakmai viták és az ezzel kapcsolatos kommunikáció nem elégséges volta.

A felsoroltak mellett az egyre differenciáltabbá váló felhasználói igények következtében kormányrendelet írja elő (1050/2001.V.18.számú), hogy készüljön külön nyugdíjas fogyasztóiár-index, amelynek számításával a KSH-t bízta meg. E rétegárindex számításához néhány módszertani kérdésben olyan döntést kellett hozni, melyben kifejeződik az elméleti igények és a gyakorlati lehetőségek optimális kompromisszuma.

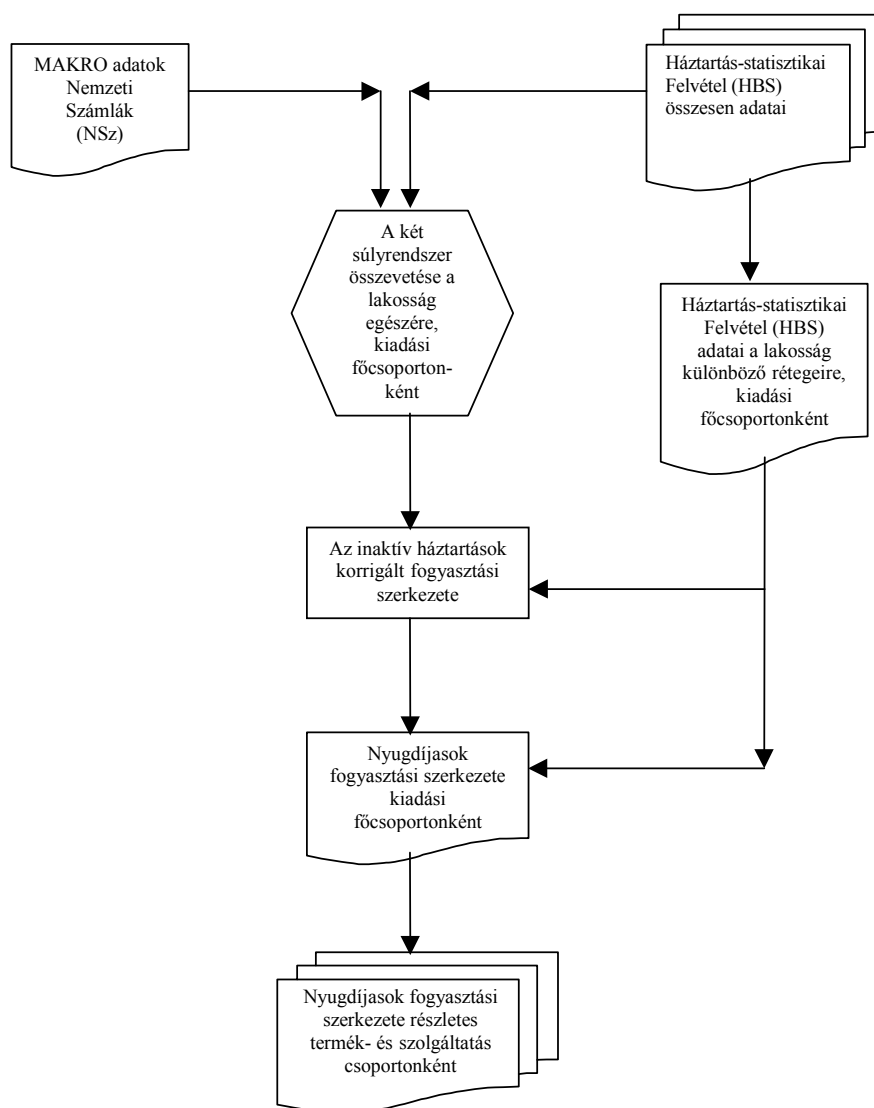
A nyugdíjas árindex sokasága, az ún. indexsokaság lehet: 1. a nyugdíjas háztartások összessége, 2. a nyugdíjas egyének összessége.

Az index számításának egyik alappillére a fogyasztási szerkezet, vagyis a súlyszámok meghatározása az 1. változatnál közvetlenebb és könnyebb, mint a 2. változatnál, ugyanis a nyugdíjas egyének között nem kis számban vannak olyanok, akik nem nyugdíjas háztartásban élnek. A 2. változat viszont a lefedettség szempontjából teljesebb, de több becslési elemet igényel. A jelenlegi hazai gyakorlat a 2. változat mellett döntött, amelynek indexsokasága a nyugdíjas egyének összessége.

A KSH előzetesen többféle modell-változatot, kísérleti számítást készített. A gyakorlati bevezetésre kerülő nyugdíjas árindex szűkebb, kevesebb termékcsoportot ölel fel, mint az általános fogyasztóiár-index és a nyugdíjasok fogyasztási szerkezetével történik a súlyozás. Nem tartalmazza a nyugdíjasok fogyasztásához nem köthető tételeket, így a gyermekneveléssel, -gondozással kapcsolatos tételeket. (Ide tartoznak olyan fogyasztási cikkek és szolgáltatások, mint az iskolai étkezés, az óvodai, a bölcsődei étkezés, a gyermekbát, a gyermekfelsőruha, a gyermek felsőkötöttáru, a gyermeklábbeli, a gyermekfehérnemű, a gyermek-harisnya, -zokni, a ruházat 3 év alattiaknak, a tankönyv, a tanszer, az írószer, az oktatási szolgáltatás.) Továbbá nem szerepelnek a nyugdíjas fogyasztóiár-indexben az imputált lakberek sem. Az index 143 csoportból épül fel, a lefedettségi arány 93,41 százalékos az általános fogyasztóiár-indexhez képest.

A nyugdíjasok fogyasztási szerkezetének kialakítását, az inaktív háztartásokéhoz hasonlóan a Nemzeti Számlák (NSZ) és a Háztartás-statisztikai Felvétel (HBS) alapadataiból végzik.

2. ábra. A súlyrendszer kialakításának folyamata a nyugdíjasok fogyasztóiár-indexének számításához



Az általános fogyasztóiár-index és a nyugdíjas fogyasztóiár-index súlyszámainak el-térését fogyasztási főcsoport szinten a 3. tábla mutatja.

3. tábla

A fogyasztóiár-index súlyszámainak eltérése kiadási szerkezet és fogyasztási főcsoportok szerint (százalék)

Fogyasztási főcsoportok	A súlyszámok			
	az általános		a nyugdíjas	
	fogyasztói árindexben			
	2000.	2001.	2000.	2001.
	évben			
Élelmiszerek	24,435	24,498	32,095	32,001
Szeszes italok, dohányárúk	9,054	9,820	6,146	6,646
Ruházkodási cikkek	5,790	5,784	3,947	3,960
Tartós fogyasztási cikkek	7,040	6,912	3,826	3,728
Háztartási energia	8,327	8,255	13,659	13,564
Egyéb cikkek, üzemanyagok*	17,335	17,064	16,668	16,695
Szolgáltatások	28,019	27,667	23,659	23,406
<i>Összesen</i>	<i>100,000</i>	<i>100,000</i>	<i>100,000</i>	<i>100,000</i>

* A gyógyszerek és gyógyárúk ebbe a csoportba tartoznak.

4. tábla

Fogyasztóiár-indexek, 2002. január–2003. október
(Index: előző év azonos hónapja = 100,0)

Index	Január	Február	Március	Április	Május	Június	Július	Augusztus	Szeptember	Október	November	December
	2002. évben											
Általános fogyasztóiár-index (Á)	106,6	106,2	105,9	106,1	105,6	104,8	104,6	104,5	104,6	104,9	104,8	104,8
Nyugdíjas fogyasztóiár-index (Ny)	107,6	107,2	106,7	106,8	106,2	105,1	104,1	103,8	104,0	104,2	104,2	104,2
Különbség százalékpont (Ny-Á)	1,0	1,0	0,8	0,7	0,6	0,3	-0,5	-0,7	-0,6	-0,7	-0,6	-0,6
	2003. évben											
Általános fogyasztóiár-index (Á)	104,7	104,5	104,7	103,9	103,6	104,3	104,7	104,7	104,7	104,9		
Nyugdíjas fogyasztóiár-index (Ny)	103,9	103,9	104,2	103,5	103,4	104,2	104,9	104,9	105,0	105,4		
Különbség százalékpont (Ny-Á)	-0,8	-0,6	-0,5	-0,4	-0,2	-0,1	0,2	0,2	0,3	0,5		

A 3. táblában a súlyok a tárgyévet két évvel megelőző év fogyasztási szerkezetét tükrözik, tehát a 2001. évi fogyasztóiár-indexben az 1999. évi fogyasztási struktúra szerepel.

A nyugdíjasok szempontjából kitüntetett csoport, a gyógyszerek, gyógyárak részaránya a fogyasztóiár-indexben 2,2 százalék, míg a nyugdíjasok kiadási szerkezetében, becsléseink szerint 5,0 százalék. A három kitüntetett termék-, illetve szolgáltatáscsoport (élelmiszerek, gyógyszerek, lakhatással kapcsolatos kiadások) súlya a nyugdíjas fogyasztóiár-indexben mintegy 60 százalék, míg az általános fogyasztóiár-indexben ez az arány 40 százalék körüli.

A 4. tábla mutatja az egy évet átfogó havi indexek eltéréseinek irányát és mértékét. Az általános árindex és a nyugdíjasokra számított index eltérése 0,1 és 1,0 százalékpont közötti nagyságrenden belül ingadozott. 2002. első felében, illetve 2003 júliusától a nyugdíjasokra értelmezett áremelkedés meghaladta az általános árszínvonal emelkedést, viszont 2002. második felében, továbbá 2003. első hat hónapjában alatta maradt. A két indexsor tagjai között meglehetősen szoros pozitív korreláció mutatkozik ($r=0,95$).

A két index eltéréseiben a következők játszanak szerepet:

- a nyugdíjas árindexben nem szereplő tételek relatív árváltozása;
- a nyugdíjas, illetve az összes háztartás kiadási szerkezetében mutatkozó eltérések;
- az árváltozások szóródása;
- a kiadási szerkezetben mutatkozó eltérések és az árváltozások közötti korreláció iránya, erőssége.

Nagyobb mérvű eltérésükre csak a fogyasztási szerkezet markáns eltérése, erősen szóródó árváltozások és a közöttük levő erős korreláció együttes fennállása mellett lehet számítani.

Az azonos termék- és szolgáltatáskörre írjuk fel a két árindexet (amely tételek a nyugdíjas árindexben nem szerepelnek, nulla súllyal jelennek meg), lényegében tehát azonos csoportárindexeket eltérő fogyasztási szerkezettel súlyozunk. A kétféle index hányadosát – a Bortkiewicz-tétel alkalmazásával – az alábbi összefüggés alapján is felírhatjuk:

$$I_p^{Ny} / I_p^A = 1 + V_{W(Ny)/W(A)} \cdot V_P \cdot r_{P,W(Ny)/W(A)}$$

ahol:

I_p^{Ny} – a nyugdíjasokra számított index,

I_p^A – az általános index,

$V_{W(Ny)/W(A)}$ – a fogyasztási arányok hányadosának a relatív szórása,

V_P – a csoport árindexek relatív szórása,

r – lineáris korrelációs együttható.

A nyugdíjasok kiadási szerkezete eltér az aktív háztartások, és így az összes háztartásra vonatkozó fogyasztási struktúrától. Ez a komponens tehát létezik. A termékek és szolgáltatások árváltozásainak a szóródása rövidebb távon nagyobb mérvű, de változó, hosszabb távon mérséklődő, az árváltozások bizonyos kiegyenlítődése észlelhető.

Ha például a csoportárindexek relatív szórása 0,05, a fogyasztási arányok hányadosának relatív szórása 0,10 és a csoportárindexek és a fogyasztási arányok hányadosa között közepes erősségű pozitív korreláció ($r=0,5$) mutatkozik, a nyugdíjasokra számított árindex 0,25%-kal haladja meg az általános fogyasztóiár-indexet. Közepes erősségű negatív korreláció esetén ($r=-0,5$) pedig 0,25%-kal lesz alacsonyabb.

Az, hogy az árváltozások különbözősége a nyugdíjasokat az összes háztartás fogyasztási szerkezetétől való eltérésük alapján kedvezően vagy kedvezőtlenül érinti-e, azaz mutatkozik-e és ha igen milyen irányú korreláció a W_{Ny}/W_A hányadosok és a csoportárindexek (P) között, ugyancsak változó erősségű és irányú. Nagyobb számszerű eltérésekre, véleményünk szerint, hosszabb távon nem lehet számítani még akkor sem, ha egy-egy rövidebb időszakra számított indexek azt mutatják.

A „nyugdíjas index” néhány dilemmája

Az indexszámítási gyakorlat számos vonatkozásban, az elméletileg indokolt és a lehetséges között kompromisszumokra kényszerül. Ugyanakkor folyamatosan felmerülnek olyan kérdések, amelyek a továbbfejlesztés irányába mutatnak, akár a módszertan, akár a költségmegtakarítás aspektusából nézzük ezeket. A továbbiakban bemutatunk közülük néhányat.

– Az inaktív háztartásokra, illetve a nyugdíjasokra számított árindex esetében gyakran felmerül az árfelíróhelyek kérdése is. Az alacsonyabb árfekvésű üzlettípusokban, elárusítóhelyeken való vásárlás e rétegeknél lényegesen nagyobb arányú, mint az aktív keresős, illetve az összes háztartás vásárlásainál. Az index azonban nem az árakat, árszínvonalat, hanem az árváltozásokat méri, tehát abban az esetben okozna eltérést az árfelíróhely kérdése, ha az alacsony árfekvésű eladóhelyek árváltozásai szisztematikusan eltérnének a drágább boltokban mutatkozó árváltozásoktól. Erre vonatkozó felmérés, egzakt információ jelenleg nincs, egyes szakvélemények szerint a kétféle bolttípus között az ármozgásokban jelentős eltérések nem jellemzők.

– Elegendő-e a súlyadatok részletezettsége az alapsorok szintjén, avagy mélyebben részletezett súlyadatokra lenne szükség? A fogyasztási szerkezet markáns eltérései, a mélyebben részletezett súlyadatok esetén is csak erősen szóródó árdinamikával egyidejűleg tudnak érdemlegesen eltérő réteg-, így nyugdíjas fogyasztói árindexet is létrehozni. Mivel hosszabb távon az árdinamika kiegyenlítő jellegű (aminek nem ma, annak holnap változik az ára), ezért csak rövid távon és különböző árhatósági intézkedések nyomán mutatkozhatnak érdemleges különbségek.

– A nyugdíjasok fogyasztásának jobb jellemzése céljából nem kellene-e, nem lehetne-e nagyobb vagy kisebb részben eltérő reprezentánsokat alkalmazni? A jelenleg alkalmazott módszerben a nyugdíjasok fogyasztói kosara, bár kis mértékben, de eltér a teljes lakosságra vonatkozótól. Ugyanakkor tény, hogy napjainkban a nyugdíjasok összetétele, élethelyzete – hasonlóan a teljes lakossághoz – igen sokszínű, eltérő. Ezért a nyugdíjas fogyasztóiár-index is – mint az általános fogyasztóiár-index – országos átlagos mutatóként értelmezhető. Így az indexek felhasználásánál tekintettel kell lenni arra, hogy más helyzetben vannak az egyedül álló nyugdíjas háztartások, mint a két nyugdíjasból állók, illetve a falusi és városi nyugdíjasok stb., mivel azok fogyasztási szerkezete jelentősen eltérő lehet, például nem mindegy, hogy a rezsi költségek egy vagy két nyugdíjast terhel-

nek-e. A nagyobb részben eltérő reprezentánsok alkalmazása csak további bontással származtatott „réteg” nyugdíjas fogyasztóiár-index számításával lenne indokolható. Az ilyen típusú részletezettség, véleményünk szerint, jelentős költségnövekedést okozna, a felhasználásának azonban nem lenne számottevő hozadéka.

FORRÁS- ÉS IRODALOMJEGYZÉK

- A nyugdíjban, nyugdíjszerű ellátásban részesülők területi jellemzői 1993–2001* [2002]. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.
Fogyasztói árindexek 2001, 2002. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.
- KERÉKGYÁRTÓ GY-NÉ – MELEGA T-NÉ – SZABÓ É. [1999]: A fogyasztói árindex harmonizációja. *Statisztikai Szemle*. 77. évf. 7. sz. 490–501. old.
- KÖVES P. [1981]: *Indexelmélet és közgazdasági valóság*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Magyar Statisztikai Évkönyv, 2001*. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.
- MARTON Á. [1997]: *A fogyasztói árindexek és árstatisztika*. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. Kézirat.
- NYITRAI F-NÉ [1995]: *Nyugdíjasok, nyugdíjreform elképzelések a fejlett piacgazdaságokban*. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.
- Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság Statisztikai Évkönyve 1999, 2000*. Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság. Budapest.
- Szociális statisztikai évkönyv 2002*. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.

SUMMARY

The number of pensioners increases parallel with the ageing of population and with the decreasing number of inhabitants. In the last decade, the loss of real value of pension was important, in 2001 it was by 16 per cent lower than in 1990. According to government regulations, from January 2002 HCSO calculates and publishes consumer price index for pensioners. The difference between headline CPI and CPI for pensioners originates from the different structures of consumption. Until now, the experiences show that the difference between the two (type) indices is not significant. At the same time, there are a few methodological issues (selecting items and outlets, weights) that give reasons for further investigations in this field.